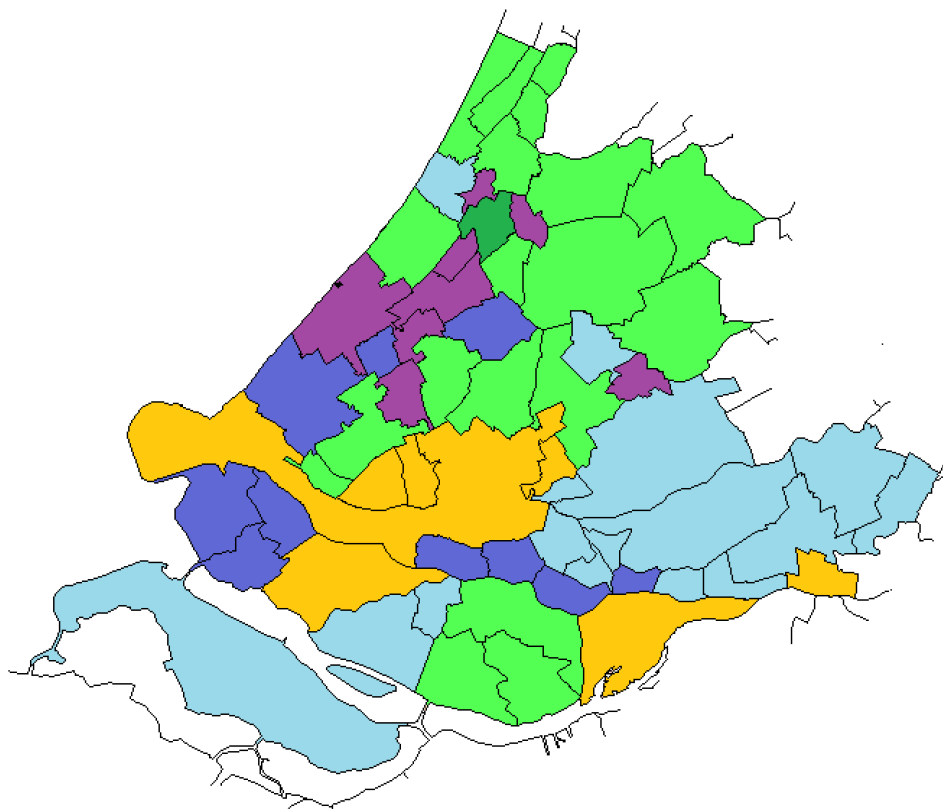

Verkenning electorale geografie Zuid-Holland

Josse de Voogd

Maart 2019

Inleiding

Op 20 maart gaat Nederland opnieuw naar de stembus voor de verkiezingen van de Provinciale Staten. Nieuwe verkiezingen betekenen ook een nieuwe uitslagenkaart. Een kaart waarop te zien is welke partijen het op welke plekken wel en niet goed doen. Een kaart die daarmee veel zegt over de waarden en belangen die op plekken leven.

In deze publicatie wordt de electorale geografie van Zuid-Holland geschetst. Hoe zagen de verkiezingskaarten van de afgelopen jaren er uit? En hoe was dat in het recente en minder recente verleden? Welke veranderingen vinden er plaats?

De publicatie zal specifiek ingaan op Zuid-Holland. Verschillende verkiezingsuitslagen worden op de kaart gezet, in het bijzonder die van de Provinciale Statenverkiezingen van 2015.

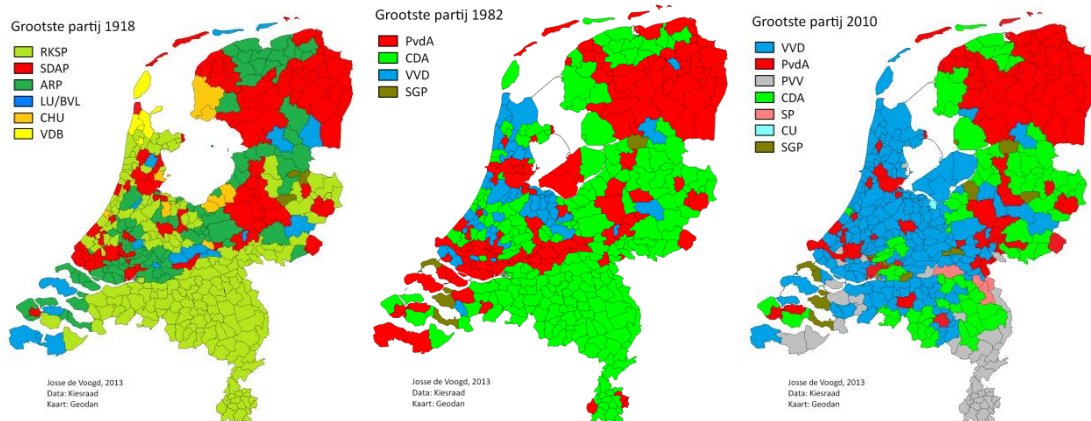
De landelijke patronen zullen kort worden besproken. Uitgebreidere achtergrondinformatie over electorale scheidslijnen is te vinden in de publicatie [‘Zicht op verschil. Een verkenning naar stemgedrag en ruimte in Nederland’](#) (Josse de Voogd, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties & Telos 2017). Verkiezingsuitslagen per gemeente zijn te vinden op de [uitslagenwebsite](#) van de Kiesraad.

Deze publicatie is in opdracht van de Provincie Zuid-Holland samengesteld door Josse de Voogd. Hij is zelfstandig onderzoeker en publicist op het raakvlak van ruimte, politiek en samenleving. De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij de auteur en de inhoud weerspiegelt niet het standpunt van de provincie.

Josse de Voogd

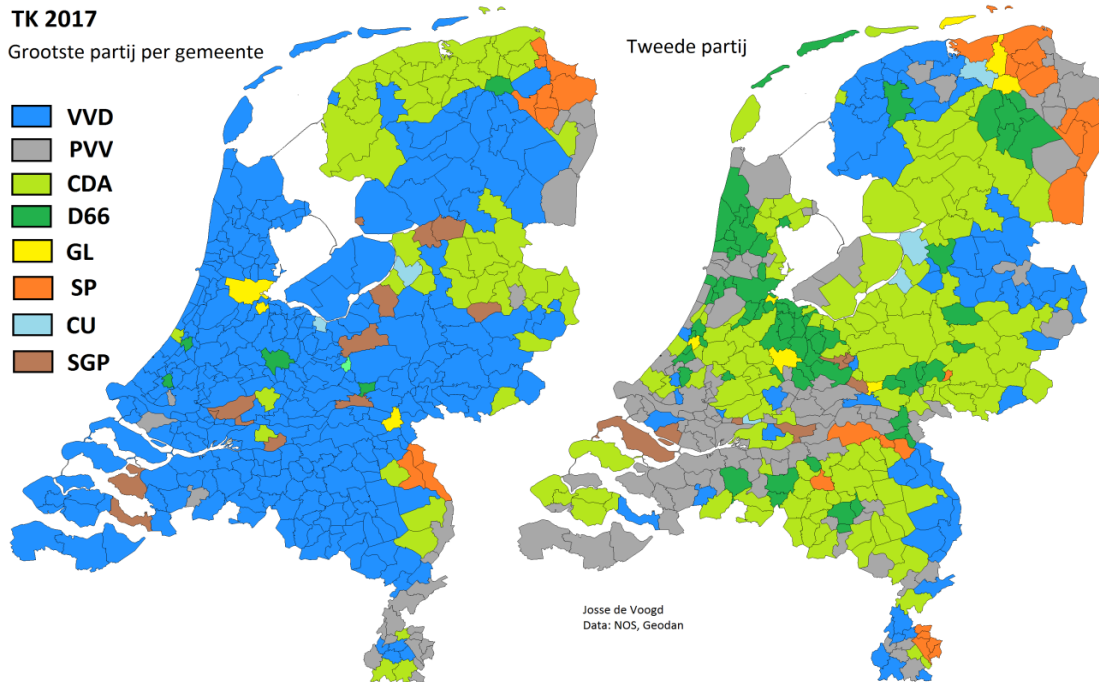
jossedevogd@gmail.com

De gelaagdheid van de verkiezingskaart

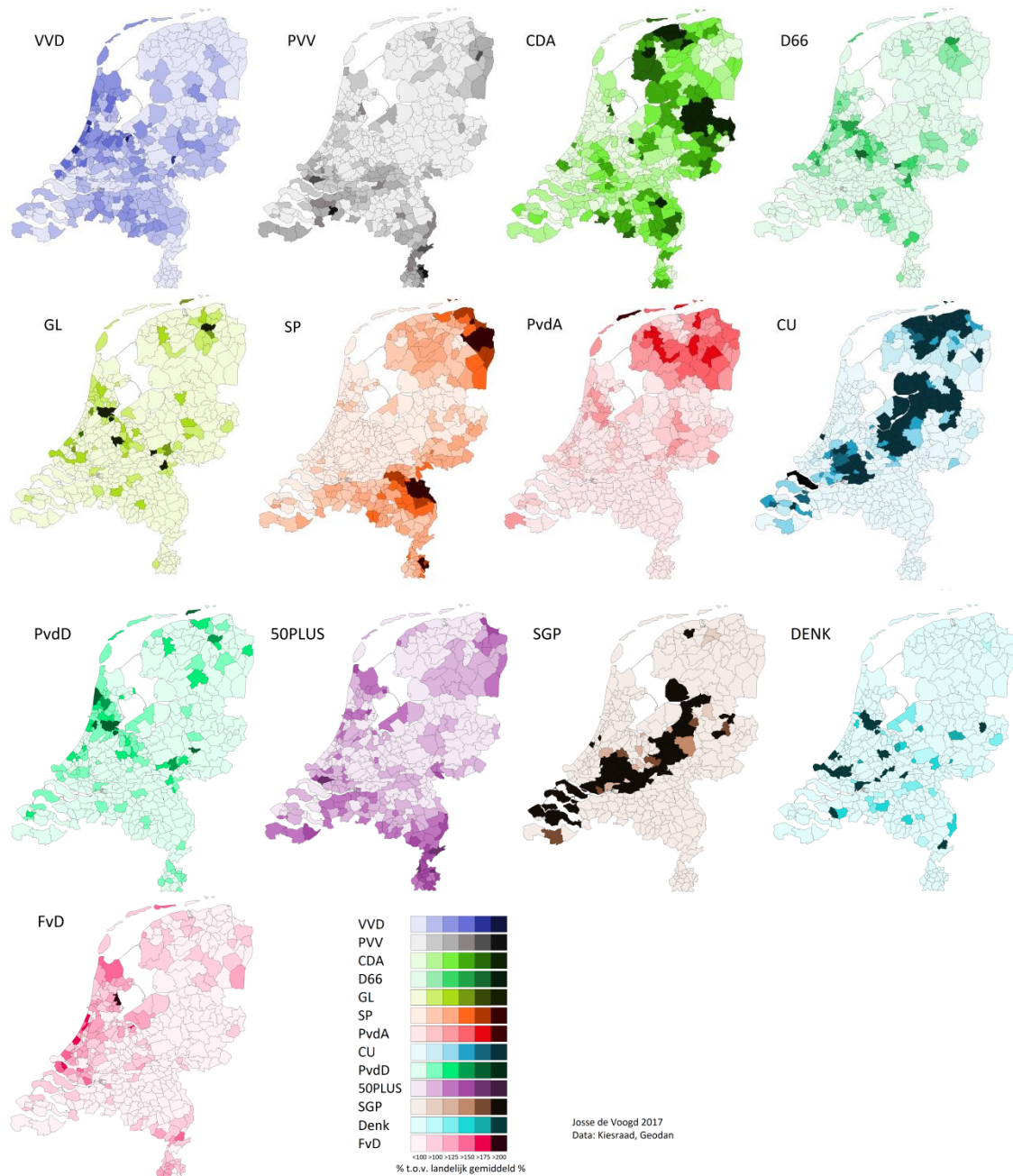
Verschillende factoren liggen ten grondslag aan de patronen op de verkiezingskaart. Door de tijd heen treden steeds nieuwe scheidslijnen op de voorgrond en worden andere scheidslijnen weer minder belangrijk. We kunnen spreken over verschillende maatschappelijke ordes die zich hebben opgevolgd en die verschillende 'kaartlagen' hebben achtergelaten. Tot eind jaren zestig was religie de belangrijkste factor op de verkiezingskaart. Katholieke gebieden stemden katholiek, protestantse gebieden protestants en onkerkelijke gebieden vooral PvdA en soms VVD. Daarna nam het belang van sociaal-economische tegenstellingen toe, en daarmee de tegenstelling tussen sociaal-economisch links en rechts. Daarbij deed zich een nieuwe ruimtelijke uitsortering voor. De steden, met veel sociale woningbouw, studenten en migranten kleurden vooral links, de snelgroeïende suburbane randgemeenten van steden rechtsliberaal terwijl het platteland voornamelijk christendemocratisch gezind bleef. Het begin van de 21^e eeuw markeerde opnieuw een overgangsfase. Zogenaemde postmoderne tegenstellingen, rond thema's als migratie, Europese eenwording en globalisering, werden belangrijk. Deze tegenstellingen hangen sterk samen met het opleidingsniveau van mensen. In bepaalde gebieden, zowel stedelijk, suburbaan als ruraal, kwamen populistische partijen op, andere plaatsen werden juist bolwerken van de progressieve partijen. Het beeld wordt steeds complexer en diffuser. Nieuwe scheidslijnen komen op zonder dat oudere verdwijnen. De kaart wordt gevormd door een optelsom van een hele reeks factoren. Het kan per verkiezing variëren welke factoren het belangrijkste zijn.

De kaart van 2017: grootste en tweede partij

De bovenstaande kaarten is per gemeente te zien welke partij de grootste en welke de tweede werd bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017. In het grootste deel van Nederland won de VVD. De partij won ook in veel niet-traditionele VVD gemeenten, mede omdat de rest van de stemmen zo versnipperd raakte over een veelheid aan partijen. De kaart met de tweede partij per gemeente van die verkiezing zegt daardoor eigenlijk meer over Nederland. Want achter het blauw verschijnt een lappendeken van kleuren. Zo is de vrijwel aaneengesloten band van D66 en soms GroenLinks-gezinde gemeenten te zien die vanuit Noord-Holland via Utrecht naar Gelderland loopt. Ook zijn er nog losse D66 enclaves rond enkele andere steden. Het zijn de gebieden waar de kennissectoren domineren. In de Zuidvleugel van de Randstad, de west- en noordrand van Noord-Brabant, het Rivierengebied en een reeks gemeenten rond Amsterdam is de PVV de tweede partij. Het gaat vaak om gebieden waar industrie en logistiek een belangrijke rol spelen. Op het platteland is het CDA vaak eerste of tweede. In perifere krimpgebieden delen PVV en SP vaak de eerste en tweede plek.

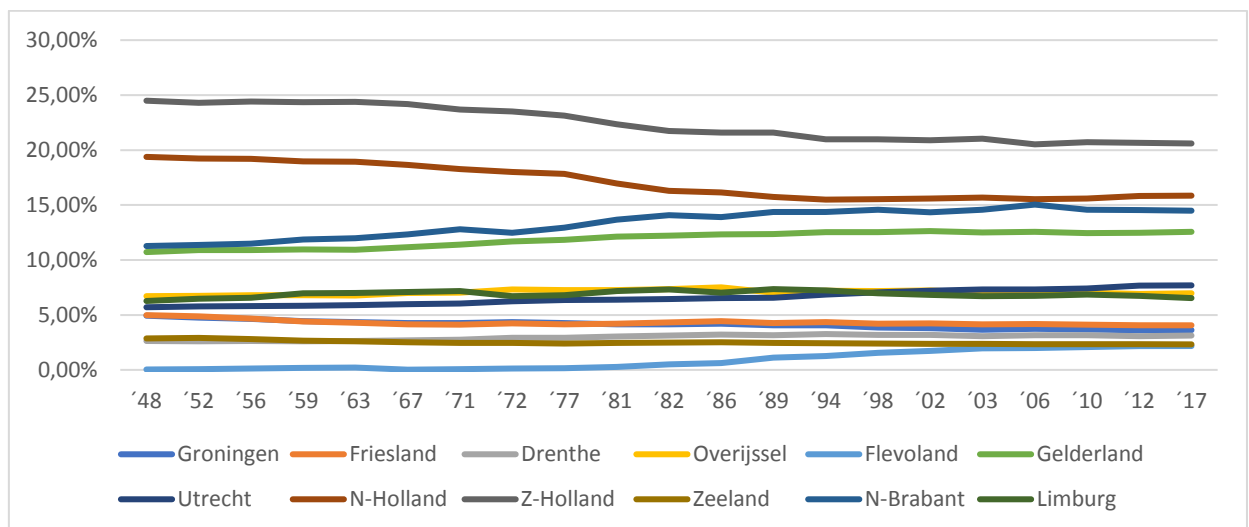
De kaart van 2017: bolwerken van de partijen

Op deze kaarten is per partij aangegeven in welke mate deze in een gemeente in 2017 *groter* werd dan het landelijke gemiddelde voor deze partij. Waar een partij als de VVD redelijk gelijkmatig is verdeeld, woont de aanhang van GroenLinks, SGP en DENK bijvoorbeeld meer geconcentreerd in een aantal gemeenten waar het percentage flink hoger ligt dan het landelijk gemiddelde. De VVD vindt de meeste steun in meer welvarende suburbane gemeenten. De PVV in industriegemeenten, groeikernen en in krimpgebieden. CDA op het christelijke platteland. D66, GroenLinks en Partij voor de Dieren in steden en randgemeenten met veel

hogeropgeleiden. SP in minder welvarende perifere regio's en opvallend veel in het katholieke zuiden. De PvdA in de drie noordelijke provincies en een aantal steden in het noordwesten en oosten. De ChristenUnie in de protestantenband van zuidwest naar noordoost, en de SGP in een nog iets specifiek deel hiervan dat bekend staat als de 'bible-belt'. 50PLUS doet het goed in vergelijkbare gebieden als PVV en SP. DENK doet het goed in de grootste steden en in andere plaatsen met specifieke migrantengroepen. Forum voor Democratie is relatief sterk in het westen en in Limburg. Opvallend zijn de scores voor FvD in ondernemersgemeenten als Volendam en Westland.

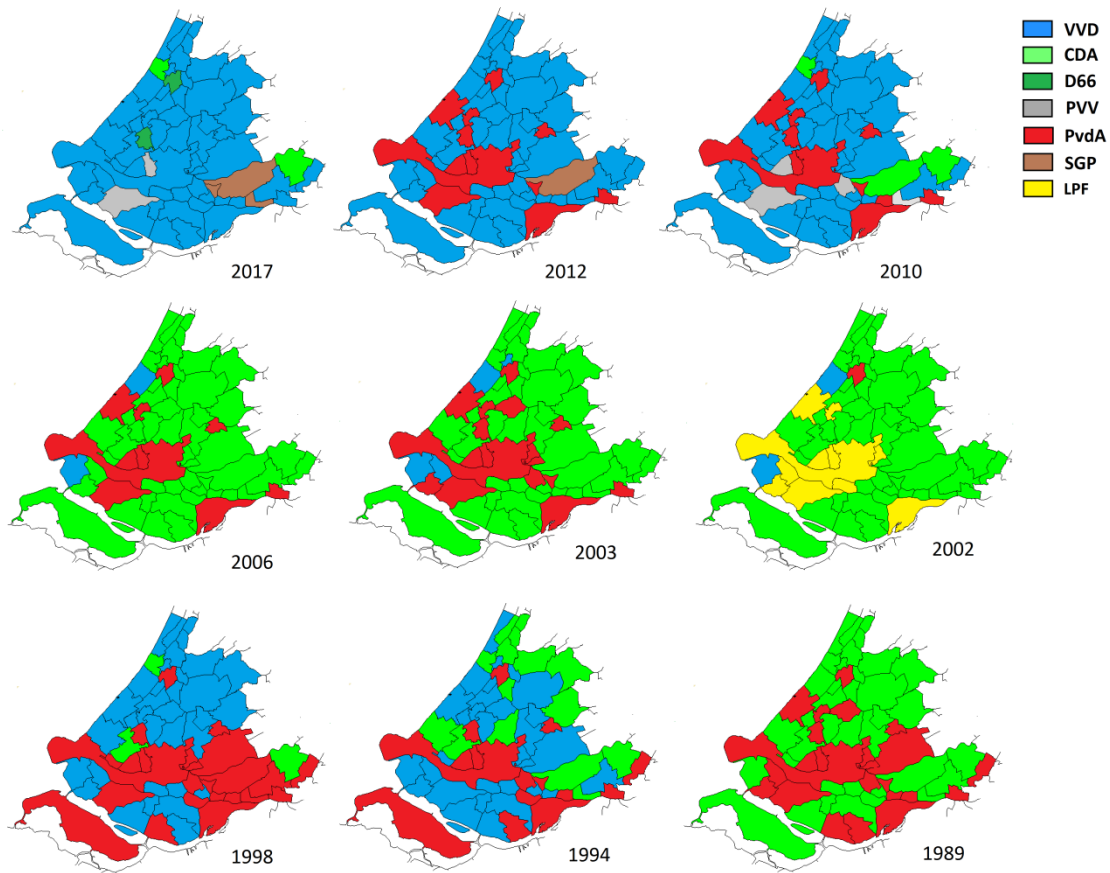
Het gewicht van Zuid-Holland

Data op basis van: www.nlverkiezingen.com/aandprov.html

Naar inwonertal is Zuid-Holland de belangrijkste provincie van Nederland. 20,6 procent van de geldige stemmen in 2017 werd uitgebracht in deze provincie. Als provincies partijen in de Tweede Kamer waren was Zuid-Holland met 31 zetels de grootste partij geworden. Zuid-Holland weegt daarmee zo'n negen keer zwaarder dan Zeeland. Het aandeel van de provincie is wel, net als dat van Noord-Holland, Friesland, Groningen en Zeeland, over de loop van de tijd afgenomen. In 1948 kwam nog 24,5% van de stemmen uit Zuid-Holland. Het gewicht van Noord-Brabant, Gelderland, Utrecht en Flevoland is gedurende deze periode juist toegenomen.

Zuid-Holland historisch TK verkiezingen

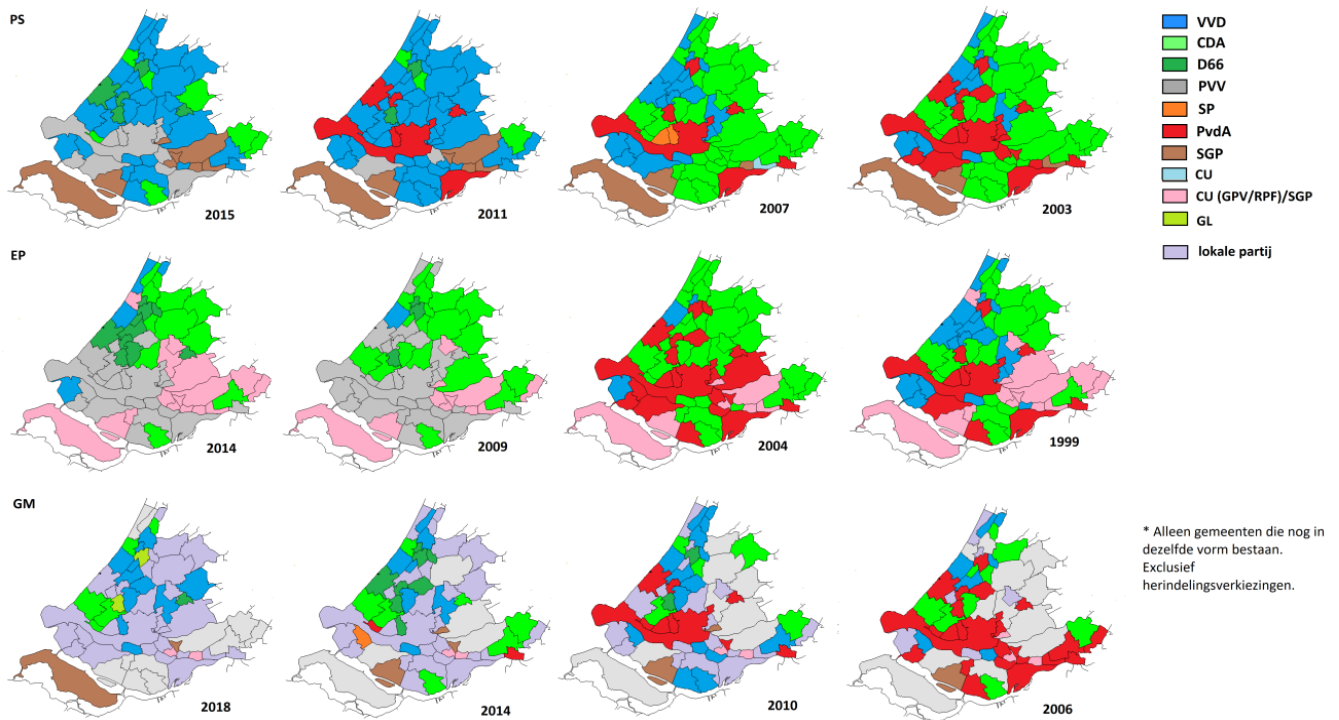
Op de bovenstaande reeks kaarten is te zien welke partij de grootste per gemeente was bij de afgelopen negen Tweede Kamerverkiezingen. In 1989 domineerden CDA en PvdA de kaart. De PvdA won in de steden, maar ook nog in een aantal plattelandsgemeenten. In 1994 leidde het CDA een groot verlies en boekte de VVD een grote winst, een ontwikkeling die in 1998 nog eens werd herhaald. De VVD domineerde vooral de suburbane gemeenten, het CDA de meer traditionele plattelandsgebieden.

In 2002 boekten LPF en CDA een monsterzege en verdwenen PvdA en VVD bijna van de kaart. De LPF won vooral het stedelijke gebied, het CDA de rest. In 2003 en 2006 vond er een tweestrijd plaats tussen CDA en PvdA. Vergeleken met 1989 was de PvdA in het eerste decennium van de 21^e eeuw een stadspartij geworden en waren de plattelandsbolwerken verdwenen. In 2010 en 2012 behield de PvdA het stedelijk gebied, en werd het CDA in de rest van de provincie weer ingewisseld voor de VVD. In 2010 won de PVV in drie randgemeenten van Rotterdam .

In 2017 won de VVD in bijna de hele provincie. Alleen in de studentensteden Leiden en Delft won D66, in Schiedam en Nissewaard de PVV, in Katwijk en Zederik het CDA en in Molenwaard, Alblasserdam en Hardinxveld-Giessendam de SGP. De VVD won met een lager percentage dan in 2012 en 1998, maar werd toch vaker de grootste partij omdat de rest van de stemmen zo genivelleerd raakte. Want achter het blauw zaten wel grote verschillen tussen bijvoorbeeld Rotterdam en Goeree-Overflakkee.

Zuid-Holland historisch PS, EP en GM verkiezingen

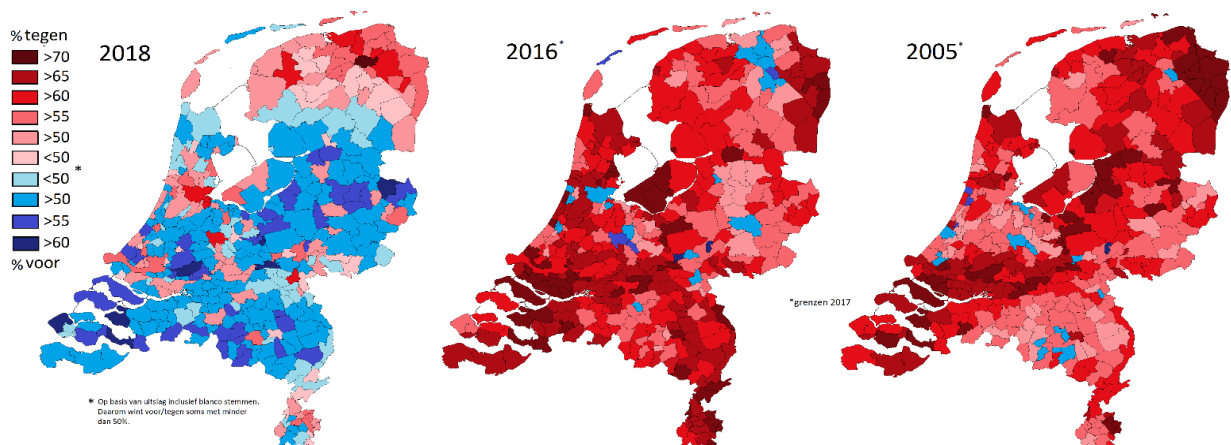
Op de onderstaande reeks kaarten zien we de grootste partij per gemeente voor de laatste vier verkiezingen bij de (van boven naar beneden) Provinciale, Europese en Gemeenteraadsverkiezingen. Bij landelijke verkiezingen wil er nogal eens strategisch gestemd worden, waardoor er vooral twee kleuren domineren. Bij zogenoemde secundaire verkiezingen wordt vaker op basis van de echte voorkeur gestemd. Dit maakt de uitslag meer representatief. Tegelijk is de opkomst wel lager, waar sommige partijen, vooral de confessionele, meer van profiteren dan andere. Dit maakt de uitslag juist weer minder representatief.

Bij de Statenverkiezingen van 2003 en 2007 is duidelijk het verschil zichtbaar tussen meer suburbane VVD gemeenten en meer CDA gezinde plattelandsgemeenten. Bij de laatste twee verkiezingen neemt de VVD een duidelijke voorsprong. Bij de Europese verkiezingen doen ChristenUnie en SGP gezamenlijk mee, waardoor ze opgeteld vaker als grootste partij verschijnen. Bij de laatste verkiezingen wonnen ze in veel gemeenten aan de oost- en zuidkant van de provincie en in Katwijk. Bij de verkiezingen van 2009 en 2014 is vooral een tegenstelling zichtbaar tussen D66 en PVV. Het lijkt erop dat vooral bij Europese verkiezingen de nieuwe scheidslijn rondom globalisering een belangrijke rol speelt. De studentensteden Delft en Leiden zijn bolwerken van D66, terwijl de PVV domineert in de meeste andere meer industrieel georiënteerde gemeenten van de Zuidvleugel. Den Haag neemt daarbij een tussenpositie in. De gemeenteraadsverkiezingen laten zich door herindelingen wat lastiger vergelijken. Alleen gemeenten die bij eerdere verkiezingen nog dezelfde vorm hadden als vandaag de dag zijn weergegeven. Ook bij deze verkiezingen zien we hoe de PvdA wegvalt. Eerst in de kleinere plaatsen en later ook in de steden. Bij elke verkiezing is het aantal gemeenten waar een lokale partij de grootste is geworden toegenomen. Slechts in een minderheid van de gemeenten won in 2018 nog een landelijke partij.

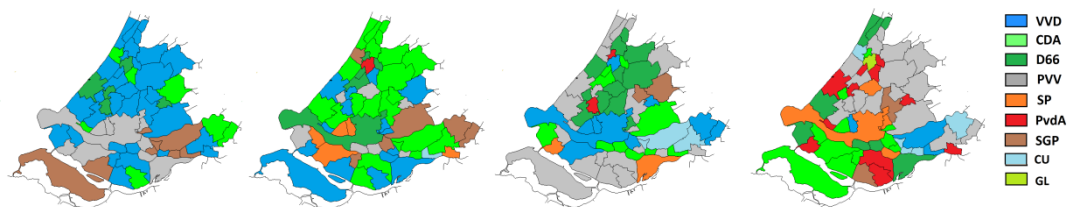
Referenda

Op onderstaande reeks kaarten zijn de uitslagen te zien van de drie referenda die zijn gehouden in 2005, 2016 en 2018. Zowel bij het referendum over de Europese Grondwet als dat over het verdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne stemde zo'n 61% tegen, bij het referendum over de Wet op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten won tegen nipt van voor. Bij de twee referenda aangaande de Europese Unie (2005, 2016) behoorde zuidelijk Zuid-Holland tot de regio's in het land met het grootste aandeel tegenstemmers. Zowel de meer industrieel georiënteerde gemeenten en groeikernen als de orthodox protestantse gemeenten stemden massaal tegen. Meer voorstemmers waren er in 2005 te vinden in het noordelijke deel van de provincie, in de meer welvarende VVD en CDA gemeenten. Toch wonnen ook daar, uitgezonderd Oegstgeest, Wassenaar, Voorschoten en Midden-Delfland, overal de tegenstemmers. In 2016 waren de voorstemmers sterker geconcentreerd in gemeenten met veel hogeropgeleiden. Maar ook toen waren er slechts twee gemeenten, Leiden en Oegstgeest, waar zij de meerderheid vormden. In 2018, bij het referendum over de Wet op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten, wonnen de tegenstemmers vooral in de stedelijke gebieden en de voorstemmers in de landelijke gebieden.

Zuid-Holland PS 2015: eerste tot en met vierde partij

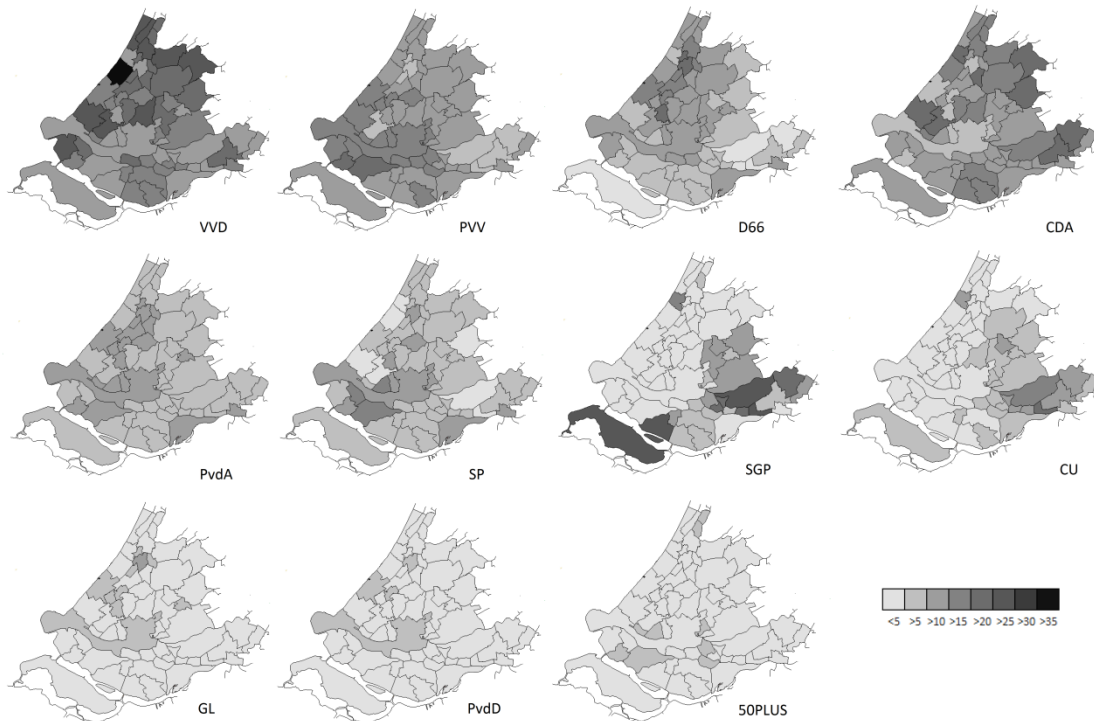
Eerder in deze publicatie werd al getoond welke partijen waar de grootste werden bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2015. Op de onderstaande reeks kaarten is ook aangegeven wat de tweede, derde en vierde partij was per gemeente.

In Vlaardingen, Schiedam en Nissewaard was de SP de tweede partij achter de PVV. Ook in Brielle en Gorinchem was de SP tweede achter de VVD. Ze werd derde in Hellevoetsluis en Dordrecht. De PvdA was tweede in Leiden, en derde in Oegstgeest en Delft. In Den Haag was de PvdA pas de vierde partij en in Rotterdam komt de PvdA niet meer bij de top vier voor, die gevormd werd door PVV, D66, VVD en SP. Waar in veel gemeenten meer gelijksoortige partijen elkaar opvolgen,

laat de eerste positie voor de PVV en de tweede voor D66 zien dat Rotterdam een stad is waar heel verschillende stromingen prominent aanwezig zijn.

Zuid-Holland PS 2015: aanhang van de partijen

Op bovenstaande reeks kaarten is te zien welke percentages de partijen per gemeente behaalden bij de Statenverkiezingen. Hoe groter de partij in de provincie als geheel is geworden, hoe donkerder over het algemeen het kaartbeeld. Tenzij de aanhang van een partij sterk geconcentreerd is in dichtbevolkt gebied. Want zo op het oog lijkt D66 niet groter dan het CDA, dat sterker domineert op het platteland.

De VVD weet als grootste partij met een vrij gelijkmatig verdeeld patroon overal redelijk te scoren. Nergens ligt het aandeel onder de 5 procent. De piek ligt in Wassenaar, terwijl ook een aantal andere gemeenten langs de kust en langs de noordrand van de provincie bolwerken blijken. De scores hangen vooral samen met welvaart.

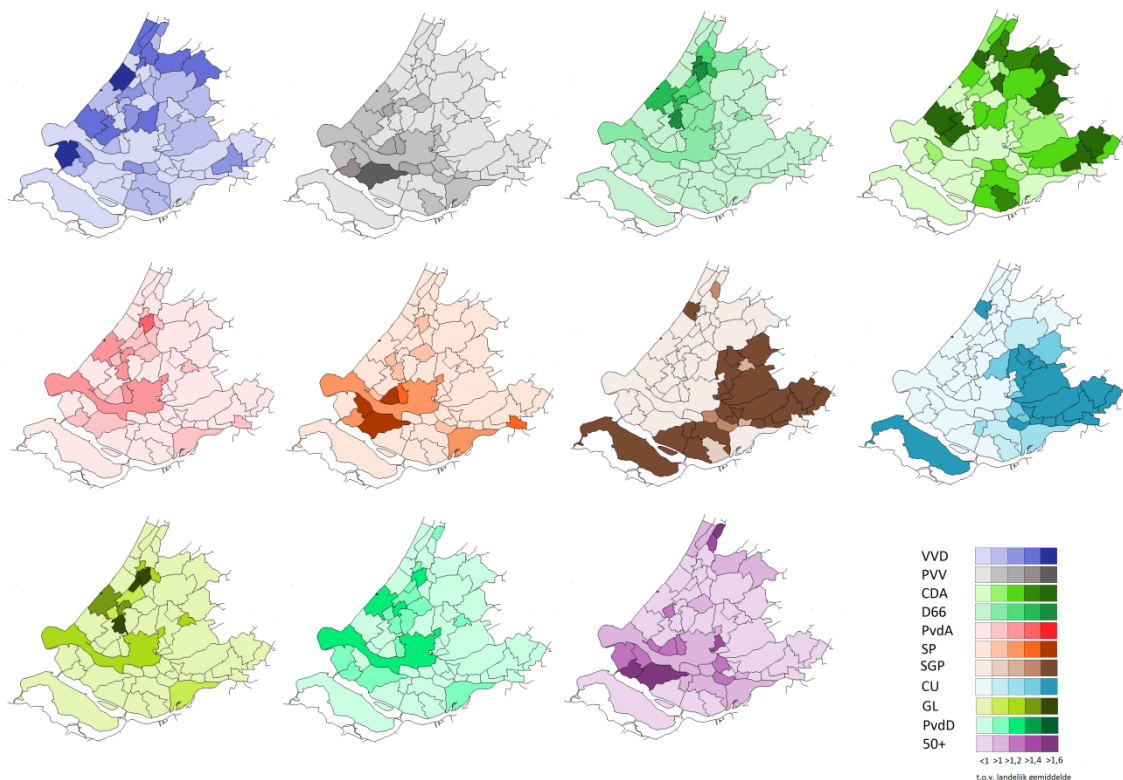
Bij de PVV vallen de hoge scores in het Rijnmondgebied op, en de lage scores in christelijke gemeenten en in en rond Leiden. D66 piekt in Oegstgeest, Leiden en Delft en scoort laag in de plattelandsgemeenten in het zuiden en oosten. Het patroon hangt samen met opleidingsniveau.

Het CDA is zoals gezegd een plattelandspartij, en de PvdA nog steeds, met nu een lager percentage dan vroeger, een stadspartij. De SP doet het goed in de meer geïndustrialiseerde steden en randgemeenten. Bij de ChristenUnie en de SGP zien we de 'Bible-Belt' terug, de orthodox protestantse strook gemeenten die vanuit Zeeland richting Overijssel loopt. Een fenomeen als de Bible-Belt laat zien dat electorale patronen vaak provincie overstijgend zijn. De patronen van CU en SGP overlappen grotendeels. Verschillen zitten hem bijvoorbeeld in de grotere plaatsen Alphen aan den Rijn en Dordrecht (waar de CU zichtbaarder is) en Korendijk (waar de SGP eerder domineert).

GroenLinks en Partij voor de Dieren behalen alleen in de grotere steden meer dan 5 procent van de stemmen. 50PLUS voegt zich bij het beeld van de PVV en SP met hoge scores in randgemeenten in het industriële Rijnmond. Ook in Lisse en Hillegom heeft deze partij relatief veel aanhang. De partij scoort over het algemeen wel goed in *vergrijzende*, maar niet zozeer in *vergrijsde* gebieden.

Zuid-Holland PS 2015: bolwerken van de partijen

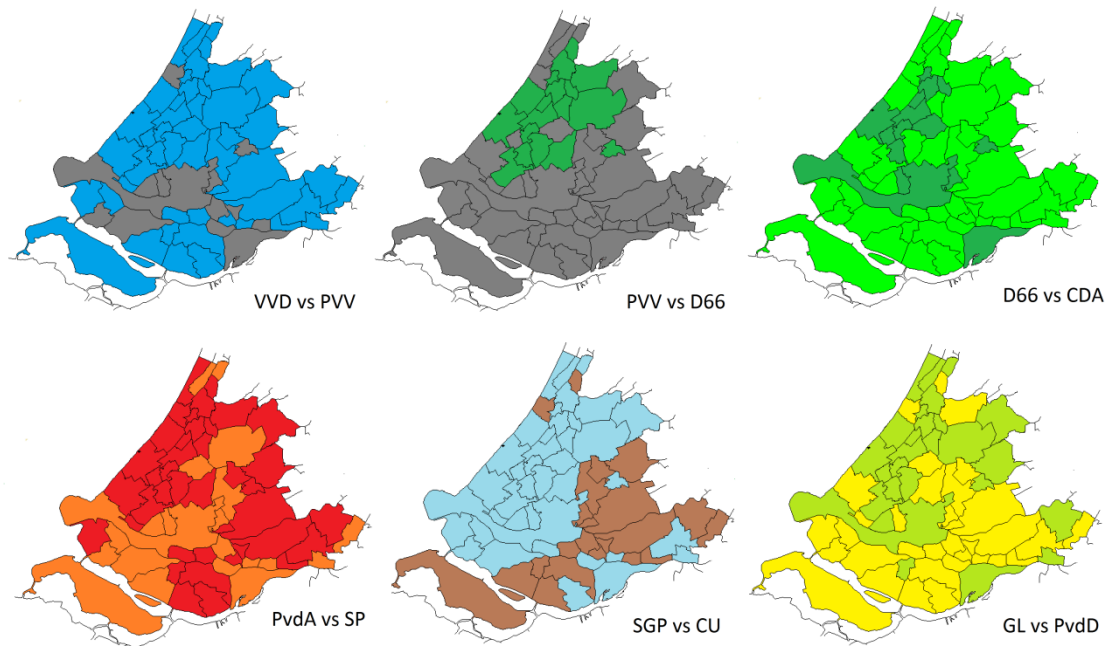
Op de onderstaande reeks kaarten zien we wederom de scores per partij. Nu niet de absolute scores maar de scores ten opzichte van het provinciale gemiddelde van de partijen. Vooral bij de kleinere partijen worden op deze manier de patronen duidelijker zichtbaar dan bij de kaart met absolute scores, waarbij slechts in een beperkt aantal gemeenten meer dan 5 procent wordt gehaald.

Zo is zichtbaar hoe het patroon van de Partij voor de Dieren iets verschilt van dat van GroenLinks. De eerste partij doet het in tegenstelling tot de tweede ook goed in gemeenten als Schiedam, Zoetermeer en Nissewaard en overlapt daardoor naast met GroenLinks en D66 ook met PVV, SP en 50PLUS.

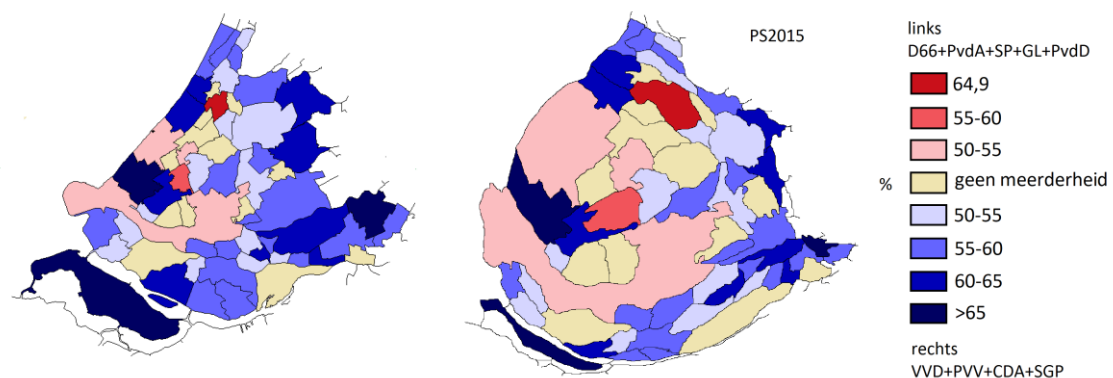
De patronen tussen partijen overziend, valt het op hoe op de kaart partijen soms vergelijkbaar ten opzichte van elkaar zijn gepositioneerd als in het politieke landschap (dat wel eens wordt afgebeeld als een assenkruis of een hoefijzer). Het patroon van D66 lijkt op dat van GroenLinks, maar dan iets meer richting VVD. De Partij voor de Dieren lijkt op GroenLinks, maar dan iets meer richting PVV, SP en 50PLUS. De SP zit tussen de PvdA en de PVV in. En de PVV weer tussen SP en VVD.

Zuid Holland PS 2015: verhouding tussen partijen

Op bovenstaande kaarten is steeds aangegeven welke van steeds twee partijen ergens het grootste werd. Verschillende tegenstellingen komen zo naar voren. De PVV versloeg de VVD in en rond Rotterdam en Dordrecht, in Gouda en in Katwijk. D66 overtroefde de PVV in de meeste gemeenten in het noorden van de provincie. D66 domineerde in de steden ten opzichte van het CDA dat sterker was op het platteland. Ten opzichte van de PvdA deed de SP het beter in meer industriële gemeenten. De SGP domineerde meer in de Bible Belt, terwijl de ChristenUnie elders in de provincie relatief meer aanhang heeft. En de Partij voor de Dieren overvleugelde GroenLinks vooral in gemeenten met minder hoger opgeleiden.

Zuid-Holland PS 2015: links versus rechts

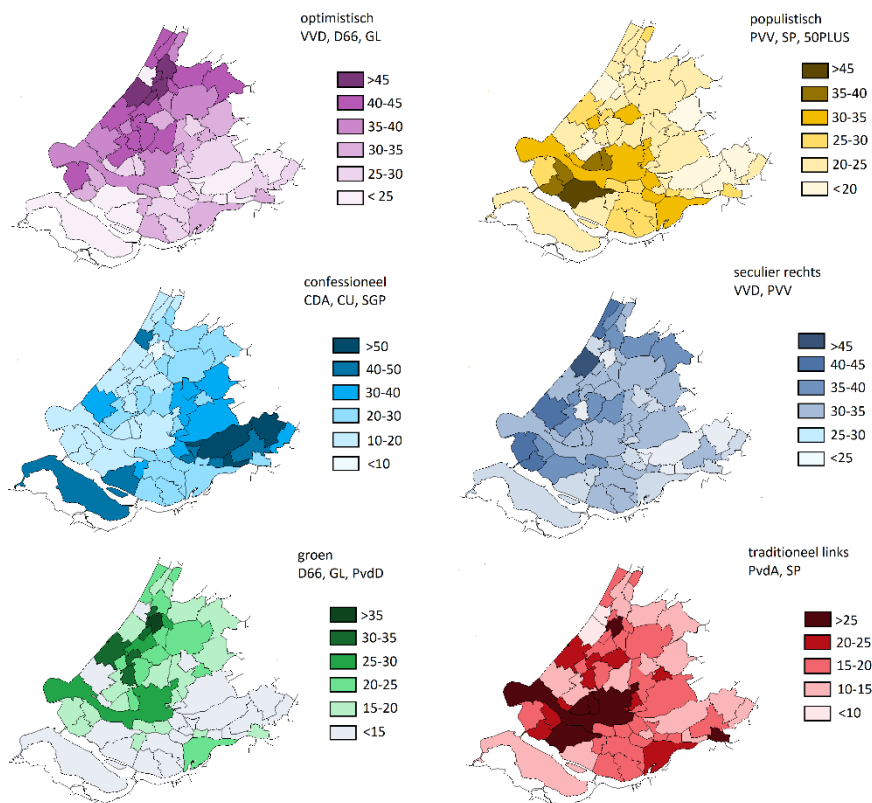

Tot nu toe werd steeds een uitslag per partij weergegeven. Maar in een versnipperd politiek landschap zijn partijen klein. Dat één partij een meerderheid van de stemmen behaalt komt op gemeenteniveau zelden voor, en ook meer dan een derde van de stemmen is tegenwoordig niet gebruikelijk meer. Het politieke profiel van een gemeente komt daardoor soms beter naar voren wanneer we partijen bij elkaar optellen. Want nogal eens doen partijen die ideologisch gezien

een verwantschap kennen het ook op vergelijkbare plekken goed. Er zijn verschillende groeperingen mogelijk. Op de bovenstaande kaarten is weergegeven waar linkse en waar rechtse partijen domineren. Als links zijn hier gerekend D66, PvdA, SP, GroenLinks en Partij voor de Dieren, en rechts VVD, PVV, CDA en SGP. Hoe blauwer hoe rechtser, hoe roder hoe linkser. Enkele partijen zijn bij geen van beide blokken meegerekend. Manco is natuurlijk wel dat het discutabel is wat links en rechts is, en welke partijen links en rechts zijn. D66 en de PVV zijn vooral cultureel links respectievelijk rechts. Sociaal-economisch zijn de partijen en hun aanhang moeilijker in te delen bij een van de twee blokken.

Zichtbaar is hoe linkse partijen vooral goed scoren in de steden. In Leiden behaalden zij 64,9 procent van de stemmen, en ook in Den Haag, Delft en Rotterdam is er een meerderheid. In een reeks andere steden, zoals Zoetermeer, Dordrecht, Gouda en Schiedam en randgemeenten als Spijkenisse en Oegstgeest is er geen meerderheid voor een van de blokken. Rechts domineert vooral in minder stedelijke gemeenten. De grootste rechtse meerderheden zijn te vinden in Zederik, Westland en Goeree-Overflakkee. Op de kaart domineert rechts, maar dat heeft er mede mee te maken dat links het vooral goed doet in de meest dichtbevolkte gemeenten. Daarom is de rechterkaart een vervorming naar inwonertal. Gemeenten met veel inwoners blazen op, gemeenten met weinig inwoners krimpen. Links en rechts zijn nu meer in balans. Tussen de opgeblazen grootste steden en het gekrompen platteland, valt vooral ook op hoeveel mensen er in middelgrote gemeenten wonen waar geen duidelijke meerderheid is voor links of rechts.

Zuid-Holland PS 2015: combinaties van partijen naar politiek label

Het complexe politieke landschap is moeilijk in één links-rechts dimensie te vatten. Er zijn verschillende tegenstellingen met hun eigen patronen. Op de bovenstaande kaarten zijn steeds

verschillende combinaties gemaakt. In de resulterende 'politieke labels' kunnen bepaalde partijen meerdere keren voorkomen.

Van kiezers van VVD, D66 en GroenLinks is bekend dat ze over het algemeen optimistisch zijn als het gaat om de samenleving en om hun (toekomstige) persoonlijke perspectieven. Deze partijen behaalden gezamenlijk vooral veel stemmen in de noordelijke hoek van de provincie, met de hoogste scores in de aaneengesloten gemeenten Leiden, Oegstgeest, Teylingen, Voorschoten en Wassenaar. Katwijk is hiertussen de grote uitzondering. De aanhang voor de partijen is gering in de Bible-Belt en de industriegemeenten rond Rotterdam.

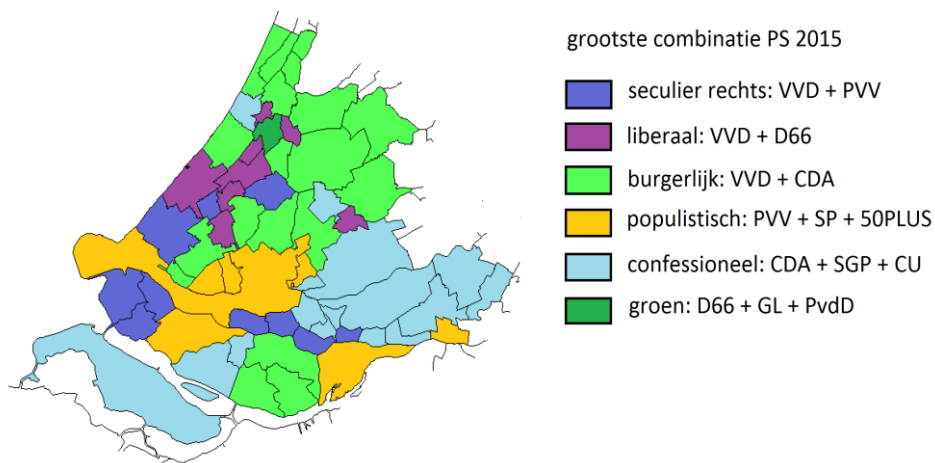
PVV, SP en 50PLUS kunnen gezien worden als populistische, of anti-establishment, partijen. Opgeteld behalen ze de hoogste score in Spijkenisse, terwijl ook Brielle, Hellevoetsluis, Vlaardingingen en Schiedam er uit springen. Het ruimtelijke patroon hangt duidelijk samen met havens en industrie.

De confessionele partijen (CDA, ChristenUnie en SGP) zijn sterk aan de landelijke oostkant en zuidkant van de provincie. Ook Katwijk en Westland vallen op. De inkomens liggen in deze gebieden niet zozeer hoog, maar er is vaak wel sprake van relatief veel vermogen. VVD en PVV, ('seculier rechtse' partijen) doen het samen goed in Wassenaar, Noordwijk, Westland, Hellevoetsluis en Westvoorne. Ook andere suburbane randgemeenten tussen Den Haag en Rotterdam en ten zuiden van Rotterdam vallen op.

'Groene partijen' (D66, GroenLinks en Partij voor de Dieren) doen het goed in steden en in randgemeenten van universiteitsstad Leiden.

De 'traditioneel linkse' partijen (PvdA en SP) laten een bovengemiddelde score zien in Rotterdam, haar randgemeenten Nissewaard, Vlaardingingen en Schiedam, en in Gorinchem en Leiden.

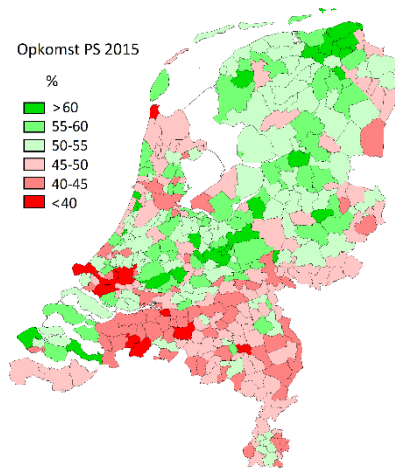
Zuid-Holland PS 2015: winnende combinatie

In bovenstaande kaart zijn opnieuw een aantal combinaties weergegeven, namelijk seculier rechts (VVD+PVV), liberaal (VVD+D66), burgerlijk (VVD+CDA), populistisch (PVV+SP+50PLUS), confessioneel (CDA+SGP+CU) en groen (D66+GL+PvdD). Per gemeente is te zien welke van deze combinaties van partijen ergens de grootste werd.

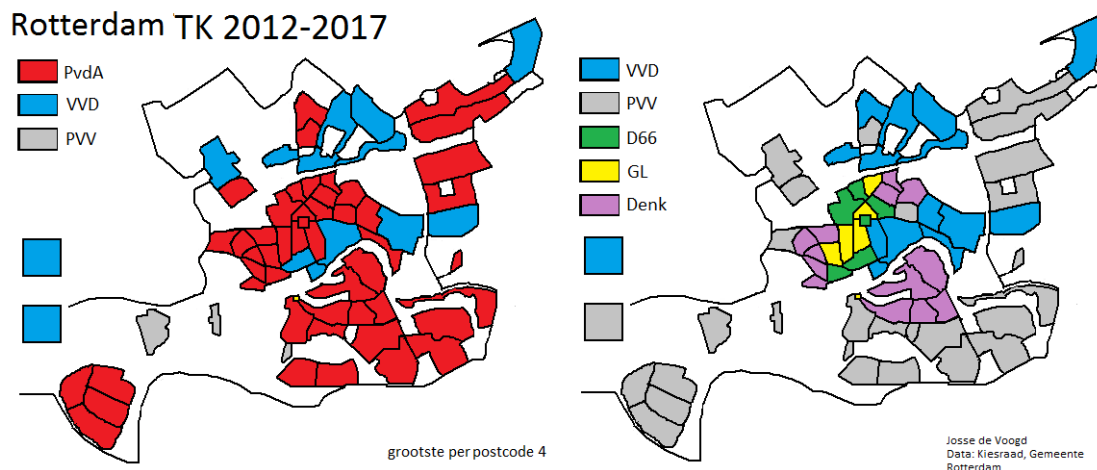
Duidelijk is weer het verschil tussen het meer liberale en groene noordelijke en het meer populistische zuidelijke stedelijke gebied binnen de provincie. De randgemeenten van steden in het noorden zijn eerder liberaal of burgerlijk, terwijl die in het zuiden populistisch zijn of als ze iets welvarender zijn eerder seculier rechts.

PS 2015: opkomst

Op bovenstaande kaart is voor de Provinciale Statenverkiezingen van 2015 weergegeven hoe hoog per gemeente de opkomst lag. De opkomst was over het algemeen laag in het zuiden en in steden. Hoge opkomsten waren er in vooral protestants christelijke gemeenten. Binnen Zuid-Holland waren de laagste scores te vinden in Rotterdam, Schiedam en Nissewaard. De hoogste scores waren in het hoogopgeleide Oegstgeest en in de christelijke gemeenten Molenwaard en Zederik. Een hoger inkomen, een hoger opleidingsniveau, kerkgang en sociale samenhang lijken de opkomst te vergroten.

De gefragmenteerde stad: Rotterdam als voorbeeld

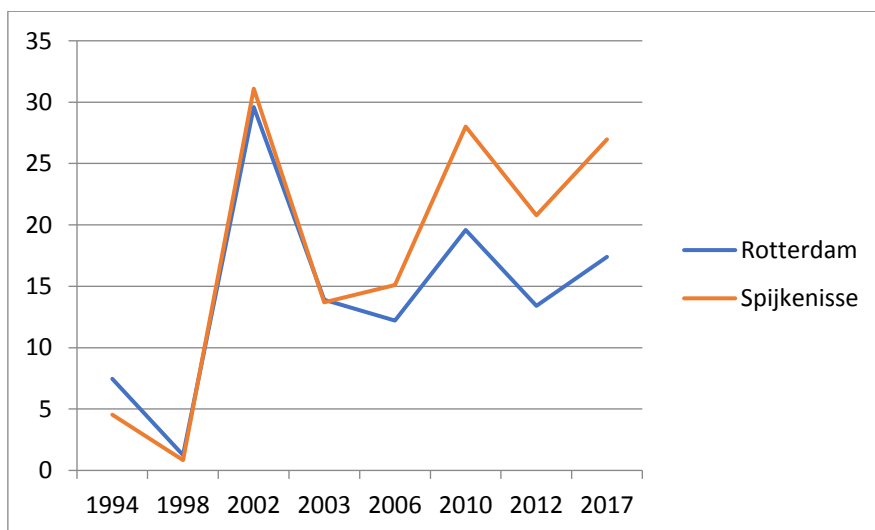
De kaarten tot nu toe lieten verschillen zien tussen gemeenten. Ook *binnen* gemeenten zijn de verschillen groot. Als voorbeeld is hier Rotterdam getoond. Links is de grootste partij per viercijferig postcodegebied bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2012 weergegeven, rechts bij

de verkiezingen van 2017. Achter de weggezakte PvdA is een veelkleurig palet tevoorschijn gekomen. In de oude wijken ten noorden en westen van het station zijn GroenLinks en D66 sterk. Iets verder naar het westen en noordoosten, waar de 'gentrification' (opwaardering op economisch, sociaal en cultureel gebied) nog minder ver is domineert DENK, net als in een reeks buurten op de zuidoever. In deze buurten wonen hoge percentages mensen met een niet-westerse migratieachtergrond. VVD werd de grootste in de Binnenstad en de oostelijke en noordelijke welvarende buurten. De PVV domineert in de overige vooral naoorlogse wijken.

In het onderstaande overzicht is aangegeven wat voor enkele partijen de hoogste en laagste scores was bij de verschillende stembureaus van de stad. Naar voren komt een stad met zeer scherpe tegenstellingen. Zo varieert de score van DENK van 0 tot 53,2%.

VVD	4,2	54,9
PVV	1,5	45,8
D66	3,6	33,3
GL	3,3	23,7
SP	0,9	20,7
Denk	0	53,2

Periferisering van de proteststem

Scores van rechtspopulistische partijen in Rotterdam en Spijkenisse (in 2017 Nissewaard) van 1994 tot 2017

Opvallend is tot slot de verandering van het patroon van rechtspopulistische partijen over de jaren heen. In de jaren negentig waren de CentrumDemocraten en de Centrum Partij actief. Zij deden het vooral goed in de grote steden van het land.

In 2002 brak de LPF door. Deze partij deed het goed in Rotterdam (thuisbasis van Pim Fortuyn en Leefbaar Rotterdam) en omliggende gemeenten. In Amsterdam behaalde de LPF een vergelijkbaar percentage als landelijk.

Vanaf 2006 is de PVV de dominante rechtspopulistische partij, al dan niet aangevuld met kleinere partijen als Trots op Nederland en Forum voor Democratie. Vergeleken met de eerdere rechtspopulistische partijen doet de PVV het relatief minder goed in steden en beter daar buiten. Nog steeds doet de PVV het in Rotterdam beter dan het landelijk gemiddelde. Maar de voorsprong is minder opvallend dan bij haar voorgangers. In Amsterdam is het aandeel zelfs fors onder het landelijk gemiddelde gezakt. Groeikernen als Spijkenisse laten een ander patroon zien. Hier blijft het aandeel stemmers op rechtspopulistische partijen steeds boven het landelijke gemiddelde.

Verder van de grote steden af zien we dat de PVV vergeleken met de LPF grotere winsten boekt in christelijke plaatsen als Katwijk en in meer perifere industriesteden als Almelo. Er is sprake van een 'periferisering' van de proteststem, zowel op stedelijk, stadsregionaal als op landelijk niveau. De PVV slaat buiten de centrale stad mogelijk meer aan vanwege een wat conservatievere oriëntatie dan de LPF (met de Rotterdammer Fortuyn).

Maar bovenal lijkt de verandering samen te hangen met economische en demografische ontwikkelingen. De grote steden gentrificeren snel. Een jong hoogopgeleid publiek domineert, en die groep stemt weinig op rechtspopulistische partijen. Waar in het verleden vooral gezinnen met een wat hoger inkomen naar de (voormalige) groeikernen trokken, zijn het nu eerder mensen met een wat lager inkomen die eerder naar deze gemeenten trekken. Daarnaast maken deze voormalige groeikerngemeenten een proces van vergrijzing door. Tegelijk trekken huidige jonge gezinnen met een relatief hoog inkomen eerder naar nieuwere nieuwbouwgemeenten als Lansingerland en Barendrecht. De oudere groeikernen zoals Spijkenisse en buiten de provincie bijvoorbeeld Almere en Nieuwegein veranderden door deze ontwikkelingen van VVD en D66 bolwerken naar PVV bolwerken.

Tot slot

De kaart met grootste partijen vormt een veelkleurig mozaïek. Een mozaïek dat per verkiezing van kleur kan verschieten als weer andere partijen de wind in de rug hebben. Wie de grootse wordt verschilt per keer, maar de patronen daarachter zijn redelijk stabiel. Partijen hebben hun eigen bolwerken.

Wel verschuiven deze patronen over de loop van de jaren. Ondanks dat het CDA een aantal keer is teruggekomen is de lange termijn trend dat de VVD groeit ten koste van het CDA. Daarnaast zijn er nieuwe scheidlijnen gekomen die de aanhang van de traditionele grote drie partijen hebben doen splijten. Een deel van de kiezers is overgelopen naar partijen met een meer uitgesproken positie als het gaat om nieuwe prominente thema's als migratie en globalisering. Daarin valt op dat grofweg het noordelijke deel van de provincie een meer progressief liberale positie inneemt en het zuiden een meer populistische oriëntatie.

De geografie van het stemgedrag laat zien dat Zuid-Holland een heel diverse provincie is. Zo is Katwijk electoraal gezien een heel ander soort gemeente dan Oegstgeest, ondanks dat de bebouwing van de twee gemeenten haast ongemerkt in elkaar overloopt. Grootstedelijke

gebieden en meer agrarische gebieden met een sterk eigen karakter liggen in Zuid-Holland vaak pal naast elkaar. En ook onderling verschillen stedelijke gebieden en landelijke gebieden sterk, qua bevolkingsopbouw, werkgelegenheidsstructuur en religieuze oriëntatie. De patronen laten zien dat er geen eenduidig beeld bestaat van de Randstad versus de rest, of van steden versus het platteland. De werkelijkheid is meer complex. Ook is te zien dat electoraal geografische patronen vaak over provinciegrenzen heen gaan. De Bible-Belt loopt verder in de buurprovincies. En het progressieve Leiden sluit qua politieke oriëntatie aan op de Noordvleugel van de Randstad.

De Statenverkiezingen van 2019 zullen, gezien de huidige peilingen, waarschijnlijk een grote groei van Forum voor Democratie laten zien. Mogelijk streeft deze partij de PVV voorbij als grootste rechtspopulistische partij. Ongewis is nog of het patroon voor deze partij hetzelfde zal blijven als bij de Kamerverkiezingen van 2017, maar dan met hogere percentages, of dat het patroon zal veranderen door het aantrekken van nieuwe groepen kiezers. Naast de opmars van Forum zal ook de Partij voor de Dieren groeien en zullen DENK en NIDA mogelijk hun opwachting maken. Wie er ook gaat winnen, de uitslag zal meer genivelleerd zijn. Nederland wordt een land met veel kleine partijen.